

SZEBERÉNYI GÁBOR

Zala és Somogy megye a Dráván túl. *Megjegyzések a szlavóniai igazgatástörténet Árpád-kori rekonstrukciójának néhány kérdéséhez*

Közismert, hogy az Árpád-korban a dél-dunántúli vármegyék mindegyike (Zala, Somogy, Baranya) a Drávától délre eső területeket is magában foglalt, ám a 13. század vége után ez a helyzet egyedül Baranya esetében maradt fent tartósan. A szlavóniai terület korai igazgatástörténetének rekonstrukciójában Zala és Somogy megye drávántúli kiterjedésének kérdése és igazgatási szerepe többféle formában is felbukkan mind a horvát, mind a magyar történetírásban, melyek mindegyike – részben persze a forrásanyag töredékes természetéből fakadóan – számos hipotetikus elemet hordoz. A jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a rendelkezésre álló 12–14. századi okleveles anyag pozitív adatai alapján milyen „tényleges” földrajzi és időbeli keretben rekonstruálható Zala és Somogy megye drávántúli léte az Árpád-korban.

Ha az okleveles anyagot aziránt fogjuk vallatóra, hogy a Drávától délre hol,¹ mikor és milyen formában mutatható ki a két dunántúli megye jelenléte, érdekes topográfiai és kronológiai következtetésekre juthatunk.

Zala megye drávántúli kiterjedéséről valló adataink mindösszesen néhány Drávamelléki birtokra szorítkoznak: *Zolona ~ Szczoulouna* – Slanje; *Razna* – Rasinja; egy, a Dráva és Plitvica közt fekvő föld; *Lusa* és *Bugna*.² A zalai vártól kivett *Zolona* földet³ még II. András adományozta 1210 körül⁴ Türje nembeli Ivachin szebeni ispánnak, amit 1235 után IV. Béla a várföldek restitúciója idején visszavett, de Fülöp zágrábi püspök és testvére, Tamás karakói ispán kérésére visszaadott az eredeti adományos fiainak, amelyről azok 1248-ban és 1250-ben is királyi oklevelet nyertek. Az 1248-as diploma szerint „*terra Zolona excepta de castro Zaladiensi in Slavonia*” feküdt,⁵ ám az 1250-ben lezajlott határjárás valamennyi zalai várjobbágy és szomszéd (*omnibus iobagionibus castri Zaladiensis et omnibus commetaneis et vicinis*) jelenlétében történt, a birtokról pedig tudjuk, hogy az a Raszina-patak mentén körösi várjobbágyok földjével volt határos (*iobagiones castri Crisiensis Scibislou et cognati [eiu]s sunt commetanei*).⁶ IV. Béla király 1248. május 1-én Osl fia: Herbort *comes*-nek adta a Zala megyében, a Dráván túl fekvő *Razna* birtokot (*possessionem quamdam nomine Razna ultra Dravum in comitatu Zaladiensi existentem*), melynek határában újfent felbukkannak a körösi vár határai (*tenet metas cum castro Crisiensi*).⁷ 1251-ben ugya-

¹ A tanulmányban szereplő, azonosítható szlavóniai helységekre/ birtokokra vonatkozóan lásd az 1. sz. térképet!

² E birtokokat Pesty Frigyes és főleg Holub József már tételesen számba vette: PESTY 1882, 561., HOLUB 1929, 89–92., ld. még KRISTÓ 1988, 250.

³ IV. Béla 1250. évi megerősítő, illetve a határokat helyreállító oklevele szerint „*quamdam possessionem nomine Szczoulouna, quam a castro Szaladiensi quondam exemptam inclitae recordationis pater noster*” REG. ARP. 277.

⁴ Vö. ZSOLDOS 2011, 204.

⁵ 1248: CDCr IV. 368. (327.sz.)

⁶ 1250: REG. ARP. 279–280. (926.sz.)

⁷ 1248: CDCr IV. 352–354. (315.sz.)

nakkor Gutkeled nembéli István bán az általa hozott halálos ítélet révén kezére háramlott Micon fia: Gurbusa zalai várjobbágy földjét (*existentem in comitatu Zaladiensi ultra Drawam*) – mely birtok valahol a Dráva és a Plitvice folyók közt feküdt – *serviensének*, Poucha fia: Scema *comes*-nek és testvéreinek adta, amit 1258-ban a király is megerősített.⁸ Valamikor a tatárjárás előtt Kálmán herceg a hűtlenség miatt reá háramlott *Lusa*, *Bugna* és *Turnoa* Zala megyei birtokokat (*in comitatu Zaladiensi*) cserélte el több – utóbb a segesdi uradalomhoz csatolt – Somogy megyei birtokért, amit 1244-ben IV. Béla is megerősített.⁹ Utóbbi birtok a – Zalához sok szállal kötődő – Mura-közben¹⁰ feküdt, *Lusa* a Dráva mellett (a határában birtokló Bratka fiaival, akik zalai várjobbágyok voltak), míg *Bugna* a Dráván túl, a Bednja vidékén, határában, szintén zalai (Mortunus nembéli) várjobbágyok birtokaival. 1267-ben a király e birtokot jegyzőjének, Tamás mesternek adta,¹¹ amit 1270-ben V. István király is megerősített.¹²

A nem túlságosan nagyszámú, Zala megye drávántúli területeivel kapcsolatba hozható adatot áttekintve egy földrajzi és egy kronológiai következtetés adódik. Egyrészt a zalai várispánsági birtokok – a Mura-közön kívül – a Drávához közel fekszenek, és seholy sem lépik át a Raszina-folyó vonalát. Mind közül a legdélebbi fekvésű *Razna* föld sincs 15-16 km-nél távolabb a Drávától, e vonaltól délre pedig – legalábbis a 13. század közepén – már a kőrösi várszervezet birtokai feküdtek. Másfelől Zala megye (várispánság) Drávától délre fekvő – láthatólag igen keskeny sávban szóródó – területére vonatkozó adataink 1210-nél korábbra nem vezethetők vissza, miközben magának a megyének a fenti területen való jelenléte még az 1250–1270-es években is élő valóság volt,

⁸ 1244: CDCr IV. 473–474. (410.sz.), 1258: CDCr V. 104–105. (620.sz.) Holub e földet a Dráva és a Plitvica közti sáv utóbb Varasd megyéhez számított szakaszán kereste (HOLUB 1929, 91.), ám a birtok annak az Apajnak (vö. ZSOLDOS 2011. 285.) a földjével volt határos, aki az említett *Razna* (Rasinja) föld határában szintén birtokolt, vö. 1248: CDCr IV. 353. (315.sz.). Tény ugyanakkor, hogy 1258-ban Scema mint báni ember Varasd megyei várjobbágyi birtokok helyreállításának ügyében járt el. 1258: CDCr V. 113. (625.sz.) Gurbisa-föld (*terra Gurbysa*) további sorsára – melyet utóbb Scema *comes* fiai Bozteh-i Renald fia: Lászlónak adtak – lásd Roland szlavón bán oklevélét: 1263: CDCr V. 269–270. (767.sz.)

⁹ 1244: CDCr IV. 249–252. (217.sz.)

¹⁰ KRISTÓ 1988, 250. A veszprémi püspökség Dráva és a *Zaratka* közt fekvő, zalai várnépek földjével határos *Vyzmich* (Visinec) nevű birtokáról (1239: CDCr IV 78–79. [74.sz.]) az 1232-es kehidai oklevél azt állítja, hogy a Mura-közben, a varasdi réven innen fekvő föld még Gizella királyné adományából került a püspökség birtokába (*terram ecclesie (...) nomine Wezmech a prima fundatrice ecclesie [sc. Vespremiensis] regina Gysla donatam que est inter Drawam et Muram citra portum Worosa*). 1232: CDCr III. 375. [325.sz.] Pesty Frigyes – némileg erőltetett érveléssel – ugyan a Dráván túlra „tolta át” e birtokot (PESTY 1880, II. 175–176.), ám Holub József és Zsoldos Attila is (az oklevél szövegének megfelelően) Mura-közinek tekinti azt. HOLUB 1929, 88., ZSOLDOS 2005, 19., 32. Más kérdés, hogy az 1232-es oklevél adata – önmagában – annak igazolására, hogy a Dráván *túlra* már Szent István korában kiterjedt volna a magyar uralom nem, illetve még Pesty lokalizációjának helyes volta esetén is csak igen korlátozottan (lenne) alkalmas. (vö. ZSOLDOS 2005, 32. [26.jz.]; ld. még KARÁCSONYI 1916, 6., KRISTÓ 1988, 249.)

¹¹ 1267: CDCr V. 452. (917.sz.): *terram quamdam Bugna uocatam, que fuerat castrum Zaladiensis sitam in eodem comitatu, ab eodem castro Zaladiensi exceptam penitus et exemptam cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis sub eisdem antiquis metis et terminis, quibus predictum castrum possedissee dinoscitur.*

¹² 1270: CDCr V. 556. (13.sz.): *terre castrum Zaladiensis Bogna uocate.* Tamás mester a birtokot (*quandam terram suam Bogna uocatam in Comitatu Zaladiensi sitam*) még ugyanezen évben, királyi engedéllyel *serviensének* adományozta. 1270: ÁÚO VIII. 303–304. (202.sz.)

amire a birtokok az idő szerinti Zala megyei illetőségére utaló kifejezések (*existentem, sitam*), illetve a zalai várjobbágyság markáns jelenléte utalnak.

Somogy megye a Drávától délre, Zalához viszonyítva jóval egyértelműbben kimutatható, és adataink kronológiai, földrajzi és tartalmi értelemben egyaránt lényegesen szélesebb spektrumban szóródnak.

A somogyi várszervezet drávántúli jelenlétére utaló legkorábbi információk a zágrábi püspökség alapításáról is beszámoló 1134-es érseki oklevélben,¹³ illetve abban az 1163-as királyi diplomában található, ¹⁴ melyek az új egyházmegye Szent László király adományából bírt Dubrava (Dombró) környéki kiterjedt birtokaival kapcsolatban a püspökség és somogyi várjobbágyság között kiálló hosszas – II. István uralkodásától 1163-ig folyó – pereskedést taglalják.¹⁵ A somogyi várispánság térségbeli jelenlétét – a birtok maga a Csázma és a Lonja, illetve a Zelina déli folyása között, fő tömbjét tekintve a Kamešnica és a Glogovnica völgyében, e folyók alsó szakasza körül feküdt – két tényező emeli ki. Egyrészt a somogyi várjobbágyság – valamennyi, az ügyben született bírói ítélet szerint – jogtalanul bitoroltak területet a püspökség alapítója által az egyházmegyéhez rendelt¹⁶ dubravai birtoktestből,¹⁷ mégpedig a somogyi ispánok aktív közreműködése mellett.¹⁸ Azaz, vitathatatlan, hogy a zágrábi püspökség legkorábbi, Szent László adományából eredő birtoka legalábbis szomszédos volt somogyi illetőségű várispánsági területekkel.¹⁹ A dubravai birtok 1163-as határleírása, illetve Imre királynak, a zágrábi

¹³ 1132: DHA I. 261. (85.sz.), CDCr II. 42–43. (42.sz.), vö. 1227: CDCr III. 273–274. (245.sz.)

¹⁴ 1163: CDCr II. 97–98. (94.sz.)

¹⁵ A két oklevélbe foglalt adatok időrétegeire: DOBRONIC 1991. 9-11. A birtokkal kapcsolatos topográfiai adatok elemzésére: DOBRONIC 1951, 272-275., DOBRONIC 2005, 280. A perre és a püspökségi birtoktest 12. századi jelentőségére: SZEBERÉNYI 2001, 114–117.

¹⁶ 1134: DHA I. 261. (85.sz.): „... *capellanus Cupan nomine precepto eiusdem regis [sc. Ladislai] dedit eidem ecclesie populum de Dumbrova cum terra et silva sibi appendente.*”

¹⁷ A per a püspökség, illetve Sudegna és más várjobbágyságok között a birtokhoz tartozó erdő miatt indult, melyhez 1163-ban azonban már nyolc falu (*villae*) is tartozott. SZEBERÉNYI 2001, 116–117.

¹⁸ 1134-ben Kaladinus *comes frater*, Adilbreth, míg II. Géza idején Pál fia: Miklós somogyi ispánok álltak a várjobbágyság – 1134-es megfogalmazásban: „*Sumigiensis comes una cum (...) alisque quam pluribus eiusdem terre melioribus*” – élén. 1134: CDCr II. 42. (42.sz.), 1163: CDCr II. 97. (94.sz.)

¹⁹ Kristó Gyula szerint a 12. századi, több évtizedes dubravai birtokper annak tükrö, hogy egyrészt „*a somogyi várszerkezetet (...) mélyen érintette a zágrábi egyházmegye felállítása, s ezzel együtt a somogyi vár bizonyos földjeivel való megadományozása*”, másrészt „*jól mutatja, hogy Zágráb mint várispánság a hajdani somogyi területen jött létre*”. KRISTÓ 1988, 321. Megítélésem szerint a per anyaga nem ad arra (elegendő) alapot, hogy kijelenthető lenne, hogy a dubravai birtoktest területe eredendően somogyi várföld lett volna. A püspökség alapításakor Grab somogyi ispán jelenléte ugyan a hipotézisnek alapjául szolgálhat, de egyéb adat híján annak önmagában nem lehet bizonyítéka, magára az adományra vonatkozó László-kori adat sem említi ilyesmit, továbbá a perben sem kerül elő ez az érv. Véltetőleg már csak azért sem, mert annak megindításához elegendő volt a somogyi várjobbágyság *mint szomszédok jogtalan* bitorlásának ténye. A következtetés másik elemét illetően úgy vélem, hogy a zágrábi várispánság kialakulásának (egyik?) „*helyszínévé*” a Lonja–Csázma közti terület – Somogyhoz való esetleges tartozásától függetlenül – csak igen-igen hipotetikusán vehető számításba. A forrásokból megismerhető (noha kétség kívül *későbbi*) Zágráb megye területe ti. határozottan a Lonjától (sőt, a Zelinától) nyugatra terült el (mi több, jobbra a Száván túlon), a zágrábi várispánsággal kapcsolatba hozható birtokok pedig részben a Medvednica aljában, zömmel pedig a később Túrmezőnek hívott területen feküdtek (KRISTÓ 1988, 322–323.,

egyház birtokait összeíró 1201-es oklevele dubravai határookra vonatkozó adatai alapján azonban ennél valamivel pontosabban is fogalmazhatunk. A birtok tudniillik nem csupán „valahol” a Lonja és a Csázma között feküdt, de annak „Kálmán király hídja”, „a garicsi utak”,²⁰ és a Velika – a Csázma észak-déli irányba folyó jobboldali mellékfolyója – is határát képezték, mi több, ez utóbbi az 1201-es oklevél szövege szerint „*diuidit terram Symigiensem*”.²¹ Azaz, a dubravai püspökségi birtok a Velika-Csázma vonalában nyugatról a somogyi várszervezethez tartozó területekkel érintkezett.

A Somogy megye drávántúli jelenlétére vonatkozó további, immár 13. századi adatok élén – továbbra is a zágrábi püspökség birtokaihoz és joghatósági területéhez kötődő adatoknál maradva – két tényezőt kell kiemelnünk, melyek ugyan főleg közvetett információkkal szolgálnak, ám a rájuk építhető következtetések hipotetikus vonatkozásai viszonylag csekélyek.

Birtokok vonatkozásában a 13. századból fennmaradt első, de korai állapotokat tükröző adat, Imre király Dubrava kapcsán már citált, a zágrábi egyházmegye az idő szerinti birtokait összegző 1201. évi oklevelében található: *Wertus* birtok, melynek határában említik – egyebek mellett – a „somogyi ispán földjét” is.²² 1226-ban Béla herceg a *Vertus* nevű falvat valamennyi lakosával együtt István zágrábi püspöknek adományozta, kivéve azt a somogyi vár hatósága alól (*a castro Simigiensi exceptam*).²³ Midőn azonban immár az ifjabb Béla herceg 1269. december 22-én, Timót zágrábi püspök kérésére felmentette az egyház *Wertus* és három másik, Somogy megyei (*in quatuor uillis in Wertus, scilicet Elias, Budun et Tikud in comitatu Simigiensi existentes*) birtokáról való jobbágyait és szentségvívő (*sanctiferi*) népeit mindennemű szállásadási kötelezettség alól, egyben különleges kegyből (*de gracia ... speciali*) a somogyi ispán és *curialis comes*-e joghatósága alól is kivette és saját, illetve a püspök bírászkodása alá helyezte őket.²⁴ Noha *Wertus* birtokot nem tudjuk lokalizálni – csupán az bizonyos, hogy „valahol Szlavóniában” volt²⁵ – az mindenesetre kétségtelen, hogy még az az 1260-as években is a somogyi ispán joghatósága alá tartozó területen feküdt a másik három, egyelőre szintén lokalizálhatatlannak bizonyuló birtokkal együtt.

Ezen a ponton érdemes aláhúznunk a zágrábi püspökség korai birtokállományáról valló, 13. századi összeíró jellegű oklevelek egy szembetűnő sajátosságát. Mind a zágrábi

SZEBERÉNYI 2005, 158.), és semmi nyoma annak, hogy valaha kiterjedtek volna a Lonjától keletre eső vidékre. Ezt erősít meg az is, hogy a kérdéses terület utóbb nem Zágráb, hanem Kőrös megye részévé vált. vö. KLAÍČ 1982, 24–26. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a somogyi várszervezeti előzményeket Zágráb megye kialakulásának folyamatából – a forrásadottságok jelen állása szerint – pillanatnyilag ki kell zárnunk.

²⁰ 1163: CDCr II. 98. (94.sz.): „*metas circumiens per pontem Colomagni regis, et ibidem signa, que in cortice arborum sunt, renouaret, et per vias Garig usque ad aquam Pissenca*”. Megjegyzendő, hogy az adat egyben a Garics helynév első forrásos felbukkanását is jelenti. vö. PISK 2011, 2.

²¹ 1201: CDCr III. 10. (8.sz.): „*hinc procedit secus ripam iam dicti Cesme uersus septemtrionem ad locum ubi riuus Velicor iungit se iam dicte Cesme et riuus Velica diuidit terram Symigiensem*”. vö. PESTY 1880, II. 175.

²² 1201: CDCr III. 12. (8.sz.): „*hinc ad nemus comitis ubi est meta terrea, que dicitur terra comitis Symigiensis*”

²³ 1226: CDCr III. 261. (233.sz.)

²⁴ 1269. dec. 22.: CDCr V. 509. (974.sz.), vö. 1325. júl. 4.: AOKLT. IX. 299.sz.

²⁵ ORTVAY 1891–1892, II. 721., DOBRONIĆ 1951, 297.

egyházmegye említett Imre-féle 1201-es oklevele,²⁶ mind a II. András által kiadott 1217-es, a zágrábi székeskáptalan az idő szerinti birtokait számba vevő diploma természetszerűleg tetemes mennyiségű *korai* birtoktörténeti adatot hordoz,²⁷ mégpedig – a püspökség szórt birtokállományából fakadóan – a zágrábi egyházmegye által a földrajzi értelemben vett Szlavónia jőszerivel egészét átfogó területről, a Sutlától Vaškáig, a Drávamelléktől a Száván tülög.²⁸ Ennél fogva különösen feltűnő – noha akár a véletlen szeszélyének is betudható lehet –, hogy a rendkívül számos és szokás szerint részletes, rengeteg topográfiai mozaikot rögzítő határleírásokban a fenti két, Dubrava és *Wertus* possessióra vonatkozó adatot leszámítva *egyetlen további somogyi vagy zalai* illetőségű birtokhatár vagy bármilyen egyéb rájuk utaló referencia sem bukkan fel. Márpedig ezek az oklevelek épp arról az időszakról vallanak – a 13. század legelcjétől a 12. század közepéig visszavezethető birtoktörténeti fejlemények tükréeként –, mely a Szlavónia igazgatásáról szóló recens teória szerint²⁹ a két dunántúli megye drávántúli jelenlétének utolsó aktív időszakát képezi. Azaz, Somogy és Zala megye Drávától délre eső *területi kiterjedése* tekintetében a korai zágrábi püspökségi birtokösszeírások hallgatása meglehetősen hangos csend.

A másik közvetett információnk Somogy megye Dráván túli kiterjedésével kapcsolatban a Pannonhalma és a zágrábi püspökség között Somogy megye Dráván túli tizedeiért folyó, a 13. század első harmadát átfogó per összetett kérdéskörének³⁰ egy mellék-szálából hámozható ki. A peranyag területiális vonatkozásban ugyanis a dézsmajogot felölölő joghatósági vitán keresztül alapvetően *Somogy megye 13. század első harmadában* érvényes, Drávától délre eső részéről vall,³¹ melynek *kiterjedésére* vonatkozóan egy erősen közvetett információ kiolvashatónak látszik az anyagból. A megegyezés tartalma szerint ugyanis az apátság mindösszesen négy kápolna birtokáért és jövedelmeiért, illetve a tetemes perköltség fejében mondott le végül a teljes vitatott tizedről, ami még akkor is csekély mértékű ekvivalenciának tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a dézsmát már „régóta fogva” amúgy is a püspökség húzta. Mindez arra vall – ha mégoly halványan is –, hogy Somogy megye dézsmát adó Drávától délre eső területei nem lehettek túlzottan

²⁶ 1201: CDCr III. 7–13. (8.sz.)

²⁷ 1217: CDCr III. 150–157. (131.sz.) Hitelességének kérdésére ld. REG. ARP. 325.sz., KLAIC 1982, 403. (30.jz.). A káptalan legkorábbi birtokaira, további birtoktörténeti adatokkal: SZEBERÉNYI 2001, 123–126.

²⁸ DOBRONIC 1951. A káptalani birtokok lokalizációjára: DOBRONIC 1952., KLAIC 1982, 402–406.

²⁹ Zsoldos Attila szerint az 1180-as és 1220-as évek közepe között zajló, a drávántúli terület igazgatásában a báni és a megyésispáni joghatóság „illetékességi feszültségeinek” kezelésére végrehajtott reformok időszakban lazultak meg a két dunántúli megyét a Dráván túli területekhez kötő szálak. ZSOLDOS 2001, 276–278.

³⁰ A tizedperre összefoglalóan: PRT I. 172–174., KÖRMENDI 2012, 375–376. (44. jz.)

³¹ Az 1210-es évektől 1232-ig folyó tizedperben az apátság – alapvetően a Szent István-féle alapítólevelére hivatkozva – a Dráván túl fekvő somogyi részek teljes tizedét (*decimas... partis comitatus Simigienis que est ultra fluvium Drauum*), továbbá a veszprémi püspökségben fekvő három kápolna dézsmáját követelte. A per végül – IX. Gergely pápasága idcén – megegyezéssel zárult: 1232-ben Pannonhalma lemondott a Dráván túl levő somogyi tizedekről, a zágrábi püspökség pedig átadta négy „Magyarország felé” (*uersus Vngariam*) eső kápolnáját, azok birtokaival és tizedeivel együtt, továbbá perköltség címén ötszáz márká friesachi dénár két részletben történő megfizetésére tett ígéretet. 1232. júl. 22.: CDCr III. 362–364. (316.sz.), 1232. júl. 23.: THEINER I. 105. (182.sz.)

kiterjedtek az 1230-as évek elején. Ezt a benyomásunkat azonban gyengítheti, vagy épp erősítheti a somogyi vonatkozású – immár közelebbről is lokalizálható – területek további számbavétele.

A Somogy megye drávántúli kötődéseit igazoló további adatoknak két csoportját különíthetjük el. Az elsőbe azok tartoznak – ezek a számosabbak –, melyek Somogy mellett valamely szlavóniai várispánsághoz is kapcsolódóan említenek a Drávától délre eső birtokokat vagy területeket, míg a másik csoportot azon esetek alkotják, amikor Somogyon kívül egyéb várszervezeti kötődésnek nincs nyoma.

Ami az előbbi illeti, kijelenthető, hogy a szám szerint – számítási módtól függően³² – 14–17 közé tehető szlavóniai várispánság közül forrásosan *mindössze három*, Garics, Gordova és Csezmicse esetében mutatható ki a somogyi ispán joghatóságának bármilyen nyoma. A legbővebb anyag ebben a vonatkozásban kétségtelenül a legdélebben fekvő Garics esetében áll rendelkezésre.³³ 1239-ben Kálmán herceg a somogyi várhoz tartozó, Garicsban (*in Garig*) fekvő Toplica nevű földet cserélte el egy verőcei birtokért.³⁴ 1245-ben IV. Béla Mojs nádor fia: Mojsnak adományozta Izdenc földet, mely „*a Dráván túl, Somogy megyében, Garics és Gordova mellett*” feküdt.³⁵ 1250-ben Míčov, Druzyslaus fia: Míxa és Mícula fiai eladták *Polozjíticha* nevű birtokukat Garics-i Dyának és fiainak, a Henrik somogyi ispán oklevelében foglaltak szerint.³⁶ 1256 novemberében a király egész csokornyai oklevelet adott ki a somogyi ispán, illetve garicsi illetőségű somogyi várnépek és várjobbágyok közti határperekben, nem egy esetben Henrik somogyi ispán *officialis*ának jelentése alapján.³⁷ 1265-ben IV. Béla Mojs somogyi (és varasdi) ispánt bízta meg, hogy hat ekényi garicsi várföldet Ruh (Roh) comesnek – a décsi Rohfiak őseinek – kijelöljön.³⁸ Ruh comes számos birtokot szerzett Garicsban és a délről szomszédos Gerzencében is, melyeket IV. László 1273-ban megnemesített (*nobilitavimus predia sua in Garig et in Guersence existencia*), mi alapján birtokosa és utódai azokat ettől kezdve a szlavóniai valódi nemesek jogával bírták.³⁹ Az utóbb a család központi birtokává váló garicsi Décse részben szintén somogyi várföld volt, melyet 1273-ban juttatott Ruh ispánnak a királyi bőkezűség.⁴⁰ Somogy és Garics kapcsolata tehát a tatárjárás előttről az 1270-es évekig viszonylag bőségesen kimutatható. Aligha lesz azonban véletlen, hogy e kapcsolat nyomai az 1270-es években éppen akkor tűnnek el

³² KRISTÓ 2003, 78., vö. KÖRMENDI 2012, 386. (95.jz.), SZEBERÉNYI 2012, 291. (1.jz.)

³³ PESTY 1882, 224–232., KRISTÓ 1988, 314–315.

³⁴ 1239. nov. 7.: CDCr IV. 90. (83.sz.), vö. RD 17.sz. A birtok a 14. században Kristályföldre (Kristallóc) néven szerepel. 1363. febr. 19.: CDCr XIII. 272–273. (198.sz.), 1363. dec. 3.: CDCr XIII. 319–320. (239.sz.)

³⁵ 1245. aug. 12.: CDCr IV. 280. (245.sz.), vö. REG. ÁRP. 816.sz., 1267: CDCr V. 447. (912.sz.), 1273. máj. 12.: CDCr VI. 33–34. (33.sz.)

³⁶ 1250: CDCr IV. 438. (379.sz.), vö. 1263: CDCr V. 281–283. (777.sz.), 1353. jún. 6.: CDCr XII. 180. (131.sz.): „*circa metas Dyanfeldae*”

³⁷ 1256. nov. 10–11.: CDCr V. 26–42. (559–565.sz.), vö. REG. ÁRP. 1111–1117.sz., PESTY 1882, 225–227.

³⁸ 1265: CDCr V. 348–351. (837.sz.); vö. PESTY 1880, II. 250., ENGEL, Gen.: Rohfi (décsei),

³⁹ 1273. máj. 29.: CDCr VI. 39–40. (35.sz.)

⁴⁰ 1273: CDCr VI. 59–61. (54.sz.): „*comes Rub fidelis noster ad nostram accedens presenciam quandam terram castri nostri Symigiensis Decche vocatam in Garig existentem, dicendo ipsam terre sue inmediate adiacere a nobis sibi dari postularit*”, vö. PISK 2011, 3–4.

forrásainkból, mikor a garicsi várispánság királyi adományként előbb Tétény nembéli Benedek fia: Péter szlavón bán, majd 1277-ben Timót zágrábi püspök kezére került.⁴¹

A szomszédos Gordovát illetően jóval szerényebb adatsorral kell beérjünk,⁴² ami alighanem azzal függ össze, hogy a várispánság már viszonylag korán, 1248-ban magánkézre került, mikor IV. Béla Fancs fia: Benedek mosoni ispánnak adományozta azt.⁴³ Gordova és Somogy megye kapcsolata azonban kétségtelen, amit mutat – ha némi bizonytalansággal is⁴⁴ –, hogy 1248 előtt talán a területéhez tartozott a több forrásunk által a 13. század közepén vitán felül Somogy megyében fekvőként emlegetett, „Víz-köznek” (*Wizguz*) hívott terület, a Csázma számos patak által szabdaltságot vízgűjtő területén, Megyericse–Orbona–Palisna–Racsa környékén.⁴⁵ Bizonyosan gordovai terület volt viszont az utóbb *Butkafeldének* nevezett, valamivel északabbra található Pruneg-mező (*Prunegmezey*), mely a gordovai „kerületben” fekvő egykori somogyi várföld volt (*terram quandam nomine Pruneg-mezey, in parochia de Gordwa existentem, ad comitatum Simigiensem quondam pertinentem*), amit 1248-ban adományozott Julian fia: Butka ispánnak IV. Béla, az adományos Dalmáciában végrehajtott hadi érdemeiért.⁴⁶

Ennek a régióknak a tőszomszédságában, tőle északra terült el⁴⁷ a szintén Somogyhoz kapcsolódó csezmiczei várispánság, Prodavizig és Gorbonokig – azaz a Dráva-mellékig – terjedő területe.⁴⁸ Mikor 1262-ben IV. Béla Sagud ispánnak, Henrik nádor vitézénck adta az örökös nélkül elhalt Mykou földjét (*terram ... in comitatu Symigiensis de Chesnicza iuxta fluvium Gurbonuk*), az adományost egyben kivette a somogyi és (!) csezmiczei ispán joghatósága alól (*ex iurisdictione comitis Symigiensis et de Chesnicza eximendam duximus et omnino liberandam*).⁴⁹ 1264-ben a király Durugcha nembeli Salamon fia: Simonnak adta a

⁴¹ 1277. márc. 22.: CDCr VI 193. (175.sz.), vö. 1280. nov. 5.: CDCr VI. 363–364. (307.sz.), 1283. jún. 24.: CDCr VI. 430–431. (365.sz.), vö. REG. ARP. 3241.sz.; ZSOLDOS 2010, 85–86.

⁴² PESTY 1880, II. 275–276., KRISTÓ 1988, 315–316., ZSOLDOS 2011, 271.

⁴³ 1248. febr. 25.: CDCr IV. 337–338. (301.sz.)

⁴⁴ 1248. febr. 25.: CDCr IV. 338. (301.sz.): „*cum Huduna ad nostram presenciam a Benedicto comite Musuniensi citatus esset sub eo pretextu, quod terram Wizguz ad comitatum Kordua asseruit pertinere; nos comperta ueritatis serie, cognouimus, quod eadem terra Wizguz ad predictum comitatum non pertinuit, et eciam si pertinuisset, tamen quum memorato Huduna sepedictam terram Wizguz ex liberalitate regia priuilegiatam contulimus antea*”

⁴⁵ 1245. ápr. 26.: CDCr IV. 275. (240.sz., hamis, vö. REG. ARP. 805.sz.): „*quandam terram Wiscuz uocabulo, ultra Drawam, in comitatu Simigiensi*”; 1246. ápr. 9.: CDCr IV. 291–292. (256.sz.): „*pro terra quadam Wyszchust nomine, sita in comitatu Simigiensi*”; 1248. febr. 25.: CDCr IV. 337–338. (301.sz.), vö. REG. ARP. 875.sz.; 1251: CDCr IV. 475. (411.sz.): „*terre Hudine comitis ..., quam possidet ex gracia domini regis in Mezzurechia*”; 1256: CDCr V. 24. (557.); 1262. márc. 7.: CDCr V. 216. (721.sz.); 1306. jan. 26.: CDCr VIII. 113–114. (102.sz.). THALLÓCZY 1897, 62–63., WEISZ-ZSOLDOS 2010, 476.

⁴⁶ 1248. ápr. 22.: CDCr IV. 349–350. (313.sz.), vö. 1419. ápr. 6.: DF 230 128, ZsO VII. 273.sz.: „*a nomine prefati condam Butka comitis Butkafelde tandem nomen accepisset*”

⁴⁷ 1244-ben IV. Béla oklevele a Somogy megyei – a Vízköz vidékén fekvő – Orbona (*Orbona*) határában említ Schulen, „a gordovai vár *weznicusa*”-nak birtokát, és a csezmiczei vár földjének határait is. 1244. jún. 15.: CDCr IV. 231. (205.sz.), vö. 1245. ápr. 26.: CDCr IV. 275. (240.sz., hamis oklevél), 1251: CDCr IV. 474–476. (411.sz.), 1251: CDCr Suppl. I. 158–159. (117.sz.), 1379. nov. 3.: CDCr XVI. 51. (42.sz.)

⁴⁸ PESTY 1882, 201., KRISTÓ 1988, 317–318., ZSOLDOS 2011, 271.

⁴⁹ 1262: CDCr V. 235–236. (739.sz.), vö. 1268: CDCr V. 483. (948.sz.), 1334. aug. 30.: CDCr X. 187. (131.sz.): Sagud unokái mint „*nobiles de Gorbonuk*” tesznek birtokosztályt.

Predeuych nevű csezmicsei földet – a birtok határában gorbonoki és a valamivel délebbre fekvő Musina-ról való várnépekkel (*castrenses*)⁵⁰ –, mely korábban csezmicsei illetőségű somogyi várjobbágyok (*iobagiones castri Symigiensis de Cezmice*) földje volt, a birtok határrendezése ügyében pedig Mojs somogyi (és bihari) ispán járt el.⁵¹ A birtok gyaníthatóan Prodavizzel azonosítható. 1267-ben azonban már bizonyosak lehetünk benne, hogy valóban Prodavizzel találkozunk (igaz, ez esetben viszont minden csezmicsei vonatkozás nélkül), mikor IV. Béla a birtokot – mely „*Szlavónia hercegségében, a Dráva mellett*” feküdt, és Somogy megyétől oly rég elszakított, „*amire az emlékezet már nem terjed ki*”⁵² – Türje nembeli Tamás ispánnak adta a nemzetség tagjainak különféle érdemeiért, mely adományt 1270-ben V. István is megerősített.⁵³ A régiség kifejezésére gyakorta használt kancelláriai formula alkalmazója mindazonáltal nem volt különösebben jó véleménnyel az emberi emlékezet határaitól, tudniillik mind IV. Béla, mind V. István okleveléből tudható, hogy a birtok eredetileg Treun-i Corradus-é és hasonló nevű fiáé volt. Az idősebbik (Harmech fia) Corrad viszont azt 1244-ben éppen IV. Bélától kapta, márpedig – ha hihetünk az adományról fennmaradt 14. századi oklevélben foglalt tartalmi átirás szövegének – a birtok a derék teutonnak tett donáció idején még minden további nélkül Somogyhoz tartozott (*ad castrum Symigiense pertinentes*).⁵⁴

A somogyi vonatkozású Dráván túl fekvő birtokok áttekintésének lassan végére érve, két területről kell még szót ejtenünk: az egyik a fentebb már röviden hivatkozott Izdenc, a másik pedig a Dráva mellékén fekvő Vaska környéke.

Izdencet illetően, ahol 1272-ben a császmái káptalan előtt Moytun fiai és rokonaik, „izdenci várjobbágyok” (*iobagonibus castri de Izdench*) tettek birtokosztályt,⁵⁵ Kristó Gyula a várszervezeti népekre utaló kifejezés egyedisége alapján úgy vélekedett, hogy „*nem gondolhatunk izdenci várszervezet fennállására*”.⁵⁶ Megítélésem szerint azonban nem zárható ki teljesen annak lehetősége, hogy Izdencben önálló, az előbbi háromhoz hasonlóan szintén Somogyhoz kötődő szlavóniai várispánság létevel számoljunk. Amennyiben ugyanis az „Izdenc” elnevezés⁵⁷ nem tájnévi jellegűnek tekinthető – természetesen ez sem kizárt –, úgy kimutathatók annak nyomai, hogy a Gordovától délre, Csázmafő és Csernaréka között valamiféle területiséggel rendelkező (vár)szervezettel számoljunk, különösen, ha az izdenci vár már első forrásos felbukkanása (1306) előtt jóval is állt,

⁵⁰ 1263. szept. 7.: CDCr V. 253. (755.sz.)

⁵¹ 1264. ápr. 10.: CDCr V. 294–295. (789.sz.), vö. 1263. szept. 7.: CDCr V. 253–254. (755.sz.), 1270. máj. 27.: CDCr V. 545–546. (4.sz.), 1273. márc. 1.: CDCr VI. 21–22. (23.sz.)

⁵² 1267. júl. 20.: CDCr V. 436. (905.sz.): „*quandam terram nomine Praudauiꝝ in ducatu Sclauonie iuxta Drawam existentem et a comitatu Symigiensi a tempore cuius non exstat memoria, exceptam penitus et exemptam*”

⁵³ 1270. szept. 8.: CDCr V. 559. (16.sz.): „*terram ... Praudauiꝝ vocatam, ultra Drawam existentem, a multis retroactis temporeibus, quorum non exstat memoria, a comitatu Simigiensi exceptam penitus et exemptam*”

⁵⁴ 1244: REG. ARP. 795.sz., 1366. aug. 20.: CDCr XIII. 556. (399.sz.), vö. DL 41 675: „*dominum Belam regem Corrado filio Harmech de gente Teutonicali oriundo pro fidelibus serviciis eiusdem in eisdem litteris seriatim expressis et declaratis, terras Prodauiꝝ (...) ad castrum Symigiense pertinentes (...) sibi et suis heredibus collatas fuisse perpetuo possidendas*”

⁵⁵ 1272: CDCr VI. 15–16. (17.sz.)

⁵⁶ KRISTÓ 1988, 318.

⁵⁷ Alsó- és Felső-Izdenc már 1244. évi hamis oklevélben felbukkan: 1244. okt. 15.: CDCr IV. 248–249. (216.sz.), vö. REG. ARP. 782.sz.

amire az izdenci várjobbágyok jelenléte esetleg utalhat.⁵⁸ A területi jellegre utal az a Garics kapcsán már említett adat, miszerint Izdenc föld „*ultra fluvium Draua in comitatu Simigiensi iuxta Garig et Gorduaa existentem*” fekszik, ami egy várispánság két másik várispánsághoz képesti meghatározásának tűnik.⁵⁹ 1255-ben ugyanakkor Csázmafő (*Chazmafew*) nevű birtokot – a Csázma forrásvidékén, mintegy 15 km-re Izdencről –, egy oklevél „*ultra Drauam in comitatu Simighiensi, in Izdench*” fekvőként lokalizálta, mégpedig a somogyi ispán joghatósága alatt.⁶⁰ Pár évvel korábban István szlavón bán, aki a Kálmán herceg ideje (azaz a tatárjárás) óta elidegenített várföldek helyreállítása érdekében „egész Szlavóniában” intézkedett, Somogy megyéhez (*ad comitatum Symigiensem*) érkezvén *Zdench* föld mint várbirtok határait is helyreállította.⁶¹ 1256-ban – mikor IV. Béla garicsi várjobbágyok és várnépek birtokai ügyében adott ki okleveleket⁶² –, a Garicsban fekvő *Palichna*-ról szólván az egyik oklevél szövege a Csernaréka (*Chernalika*) völgyében a csernaréakai várnépek szomszédságában Izdenc felé eső egyik birtokhatárt „*ad metam terream separantem limites Garig et Yzdench*” megfogalmazással adja meg.⁶³ Mindazonáltal tény, hogy Izdenc esetében sem *comitatus* minősítés, sem önálló ispán nyoma nem bukkan fel, bár utóbbiért a már többször említett, Izdencet érintő 1245-ös Mojs fia: Mojsnak tett királyi adomány is gyanúba fogható. Azaz, ha ha Izdenc nem valamely másik szlavóniai várispánsághoz kötődő terület volt – ebben az esetben Gordova vagy Garics jöhet számításba –, sem pedig önálló várispánság, úgy Somogy megyének olyan, mélyen a Dráván túl fekvő területét képzete, ahol a somogyi ispánon kívül másnak, legalábbis a világi igazgatás középső szintjén, nem volt joghatósága.

Hasonló jelenség figyelhető meg Vaska esetében is, noha ez a vidék az eddig tárgyalt területekkel ellentétben közvetlenül a Dráva mellett feküdt, ráadásul Somogy 13. században kimutatható Dráván túli területei közül messze a legkeletebbre – a későbbi Verőce megye területén túlra – lokalizálható ponton. Vaska mellett a zágrábi püspökségnek korai birtoka feküdt,⁶⁴ egy 1230-as oklevél szerint pedig a vidék „*Szlavónia felé*”, míg egy 1277-es diploma megfogalmazásában „*Magyarország és Szlavónia között*” terült el.⁶⁵ 1254-ben egy bizonyos Rembaldus Szent Márton-i földjét (Vaska-, avagy Drávaszentmártonról van szó, a Dráván *innen*) – melyet korábban IV. Béla Bertalan pécsi püspöknek adott – Fülöp zágrábi püspök megvásárolta, majd 1255-ben királyi engedéllyel jogilag is teljesen a vaskai püspökségi birtoktesthez csatolta.⁶⁶ 1277-ben végül IV. László a zágrábi püspök szentmártoni jobbágyságait és népeit felmentette a somogyi ispán joghatósága alól.⁶⁷ A somogyi várszervezet Vaska-környéki jelenléte a vidék

⁵⁸ Csánki Dezső az 1272-es várjobbágyokra vonatkozó adatból kiindulva még számolt a vár akkori létevel (CSÁNKI 1893, 83.), míg Fügedi Erik – különösebb argumentáció nélkül – elvetette ezt az eshetőséget. FÜGEDI 1977, 213.

⁵⁹ 1245. aug. 12.: CDCr IV. 280. (245.sz.), vö. REG. ARP. 816.sz.

⁶⁰ 1255. nov. 20.: CDCr IV. 609. (526.sz.)

⁶¹ 1252. márc. 28.: CDCr IV. 485–486. (422.sz.)

⁶² 1256. nov. 10–11.: CDCr V. 26–42. (559–565.sz.), vö. REG. ARP. 1111–1117.sz.

⁶³ 1256. nov. 10.: CDCr V. 27. (559.sz.)

⁶⁴ SZEBERÉNYI 2001, 123.

⁶⁵ 1230: CDCr V. 331. (291.sz.); 1277. (júl. 8. előtt): CDCr VI. 228. (196.sz.). Vö. SZEBERÉNYI 2015, 218–219.

⁶⁶ 1254. okt. 2.: CDCr IV. 570–571. (497.sz.), 1255. márc. 17.: CDCr IV. 593. (512.sz.), vö. 1270. júl. 29.: CDCr V. 551. (7.sz.)

⁶⁷ 1277. (júl. 8. előtt): CDCr VI. 228. (196.sz.)

Dráva-mellékisége miatt persze korántsem meglepő, mindenesetre tény, hogy 1255-ben Vaska mellett somogyi várjobbágyok bukkannak fel,⁶⁸ Szentmárton pedig még a 14. század elején is a zágrábi egyház Somogy megyei szerzett földjeként szerepel.⁶⁹

A Somogy megye (somogyi várszervezet) Dráván túli kiterjedéséről valló 12–13. századi adatok áttekintéséből több következtetés is adódik. A legfontosabb, hogy Somogy *forrásosan kimutatható* Drávától délre eső területe az Árpád-korban, nyugati irányban *sehol* nem lépi át – a már a 12. századi dubravai birtokper alapján is rekonstruálható – Velika–Csázma-vonalat. A Drávától a Velika alsó folyásáig terjedő területen Prodiviz és Cseztrice vidéke alkotják a legnyugatibb ismert pontokat, míg a terület „határa” a Velika–Csázma-vonaltól déli irányban a Moslavačka gora vonulatát, kelet felé az Ilova völgyét, míg észak felé fordulva a későközépkori Verőce megye nyugati határának vonalát követi, és éri el a Drávát. Ettől keletebbre csupán – Verőcén túl, afféle „enklávéljelleggel” – Vaska környéke említhető. Nem csekély méretű régió ez, durva becsléssel mintegy 1800-2000 km²-es, összefüggő területről beszélünk, mely azonban Somogy megye Dráván inneni részének, talán ha a harmadára rúg – ami alátámasztja a Zágráb és Pannonhalma közti tizedper alapján megfogalmazott sejtést a terület relatíve szerény kiterjedésére vonatkozóan –, és nyilvánvaló módon nem tartozik hozzá a földrajzi értelemben vett Szlavónia Dráva-Száva közti területének igen jelentős része.

A másik következtetés e terület változásának – ti. Somogy megye Drávaig történő „visszahúzóadásának” – folyamatával összefüggésben vonható le. Először is, fenti adataink döntő többsége azt sugallja, hogy a 13. század utolsó negyedéig – akárcsak Zala esetében, noha ott minden tekintetben jóval szerényebb mértékben – Somogy megye „szlavóniai” jelenléte a fenti régióban *élő* valóság volt, nem pusztán valamiféle, a régmúlt idők emlékét tükröző – bár nyilvánvalóan korábról eredő –, szinte már anakronisztikusnak tűnő igazgatástörténeti rekvizitum. Lényeges kronológiai összefüggés e tekintetben, hogy a somogyi várszervezet jelenléte forrásosan csak a 12. század elejétől⁷⁰ – a dubravai birtokper első fázisától – regisztrálható, még fontosabb azonban, hogy az időskála másik végén szinte egy csapásra hallgatnak el a dunántúli megye Drávától délre eső létéről és ispánjának joghatóságáról valló forrásaink *az 1270-es években*. Ennek közlelbbi okai szorosabb vizsgálatra méltók, ám néhány rendelkezésre álló adat segítségével valamelyest így is megkísérlelhetjük nyomon követni Somogy megye „visszahúzóadásának” folyamatát.

Már esett szó IV. Béla azon 1244-es adományáról, mely a teuton Corradusnak juttatta az akkor a somogyi várhoz tartozó – a Drávától délre eső somogyi területek északi peremén elhelyezkedő – Prodiviz birtokot, mely provenienciának már az emléke is

⁶⁸ 1255. márc. 30.: CDCr IV. 594. (513.sz.): „*supra ripam Drawe ab oriente ex parte Waske iuxta terram Vrhani et Pouse, iobagionum castri Symigiensis*”

⁶⁹ 1307: CDCr VIII. 148. (136.sz.), AOKLT. II. 273.sz., vö. AOKLT. II. 285.sz.; 1318. jún. 29.: CDCr VIII. 504. (407.sz.), AOKLT. V. 176.sz.

⁷⁰ Az 1334-es oklevélben olvasható, I. László király által Duh zágrábi püspök szolgálatára rendelt zalai és somogyi „*officinarius*”-ok (szolgálonépek) kiléte nem interpretálható egyértelműen. DHA I. 261. (85.sz.) Magam mindenesetre Kristó Gyula megállapítását osztom, miszerint „*nem véletlen, hogy amikor Szent László megalapította a zágrábi püspökséget, egyháza számára Somogy és Zala megyéből (...) rendelt officinariusokat, nyilván azért, mert ezek voltak a Zágrábhoz legközelebb eső, szervezettel bíró [magam hozzátenném: (magyar) királyi – Sz. G.] igazgatási egységek*”. KRISTÓ 1988. 309.

szinte „elenyészett” 1267/70-re, mire a föld Türje nembeli Tamás kezére került.⁷¹ A gordovai Pruneg-mező (Butkafölde), már 1248-as eladományozásakor is *egykori (ad comitatum Simigiensem quondam pertinentem)* somogyi várföldnek minősült.⁷² 1244-ben IV. Béla király, a szintén Türje nembéli Dénes szlavón bánnak adományozta számos érdemeiért az örökös nélkül elhunyt Descynus reá háramlott birtokait: Somogy megyében *Vrbouna*-t (Orbona), míg Kőrös megyében *Horost* birtokot, illetve a szintén örökös nélkül elhalt kőrösi „Kopasz” (*Calvus*) Petk szintén Kőrös megyei *Chercoa burda* nevű possessióját, a teljes marturinával és minden tartozékkal.⁷³ A határleírás alapján a Somogy megyei Orbona a – fentebb Gordova kapcsán már tárgyalt – Vízközben feküdt, amit a csezmicsei várnépek, a gordovai *wexnicus*, és Hudina ispán földjeinek határai mellett a Csázma is egyértelműen lokalizál.⁷⁴ A Kőrös megyei *Horost* (Hrastyán) és Ceraborda viszont Kőröstől északkeletre, a Kalnik-hegység lábánál, a kemléki várszervezet birtokainak tőszomszédságában helyezkedett el.⁷⁵ A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a tatárjárás után Kőrös és Somogy megye határai még egyértelműen annak a vonalnak a közelében feküdtek – a rojcsai várispánságnak a Velika mentén fekvő területei közbevetésével⁷⁶ –, melyet fentebb Somogy megye Dráván túli ismert részeinek legnyugatibb mezsgyéjeként azonosítottunk.

Az 1270-es évek végén azonban Orbona és Ceraborda újra felbukkannak forrásainkban. 1279 júliusában IV. László Pousa ispánt és testvérét, Gueche mestert, illetve szlavóniai birtokaik (*in regno Sclauoniæ*) – ti. a Kőrös és Somogy megyékben, a Dráván túl fekvő Orbona, Ceraborda és (a talán Rasinjával azonos) *Rathina (in Crisiensi et Symigiensi comitatibus videlicet ultra Drawam in Vrbouna et Charaburda Rathina existentes)* – népcit a bárók hadakozása idején őket ért károk miatt, különös kegyéből örökre felmentette a kőrösi ispán joghatósága alól, egyedül egész Szlavónia bánjának személyes – kőrösi officiális útján sem érvényesíthető – ítélezési joga alá helyezve őket.⁷⁷ Pár nappal később, augusztus 25-én a Gutkeled nembéli Miklós szlavón bán által Szlavónia nemesei számára celebrált *generalis congregatio* előtt Pousa és Gueche be is mutatták királyi privilé-

⁷¹ 1244: REG. ARP. 795.sz., 1366. aug. 20.: CDCr XIII. 556. (399.sz.), 1267. júl. 20.: CDCr V. 436. (905.sz.), 1270. szept. 8.: CDCr V. 559. (16.sz.)

⁷² 1248. ápr. 22.: CDCr IV. 349–350. (313.sz.)

⁷³ 1244. jún. 15.: CDCr IV. 230–231. (205.sz.): „*Vrbouna in Symigiensi et Horost in Crisiensi comitatibus existentes, prout ad ipsum Descynum pertinebat, (...) et quendam terciam possessionem Chercoa burda nomine in comitatu Crisiensi existentem, que fuit Petk calui Crisiensis (...) ad manus nostras (...) fuerat devoluta, quocunque nomine, sive hereditario iure, sive a castro exemptam prius possederat, omnes autem dictas tres possessiones cum collecta marturinarum et cum omnibus attenticiis et utilitatibus earum eidem Dyonisio bano (...) donavimus?*”

⁷⁴ Orbonát Weisz Boglárka tévesen a Dráva-melléki Örtilos vidékére helyezte. WEISZ 2010, 131.

⁷⁵ 1244. jún. 15.: CDCr IV. 232. (205.sz.): „*ibi sunt tres mete separantes terram Horost et Ceroa burda et eam que est castri Kemluk?*” stb.

⁷⁶ KRISTÓ 1988, 313–314., vö. SZEBERÉNYI 2012, 294–297.

⁷⁷ 1279. júl. 8 és 14. között: CDCr VI. 307. (255.sz.), vö. REG. ARP. 2991.sz.: „*a iudicio et iurisdictione comitis Crisiensis pro tempore constituti in omnibus et per omnia de speciali gracia perpetuo duximus excimendos; reseruanes seu relinquentes eos dumtaxat iudicio bani tocius Sclauonie, qui similiter fuerit pro tempore constitutus. Quare uolumus et bano tocius Sclauonie pro tempore constituto precipiendo mandamus, quatenus eosdem comitem Pousam et Guechem fratrem eius ac predictos populos eorum contra quoslibet in nullo articulo sine causa per officialem suum scilicet Crisiensem pro tempore constitutum dimittat iudicari, sed suo tantummodo examini eosdem reseruet, de cetero quocienscumque expedient iudicandos.*”

giumlevelüket, amit a bán szóról szóra átírva meg is erősített.⁷⁸ A birtokosok 1279 végén, immár Tétény nembéli Péter szlavón bán előtt, az ez alkalommal Rojcsában tartott szlavóniai általános gyűlésen ismét bemutatták okleveleiket – mely szerint ők, illetve Kőrös és Somogy megyékben, ti. *Vrbona*, *Chernaboda* és *Rachyna* birtokokon élő népeik, különös királyi kegyből a kőrösi ispánok bírósága, valamint a kamarahaszna címén szedni szokott hét dénáros *collecta* alól teljes mentességet élveznek, és mind maguk, mind utódaik csak egész Szlavónia bánjának ítélőszéke elé tartoznak –, melyek újra báni megerősítést nyertek,⁷⁹ ebbéli privilégiumukat pedig 1287-ben újfent megerősítették.⁸⁰ Ami a szempontunkból érdekes, hogy az oklevelek Orbonát még az 1270/80-as években is Somogy megyei birtoknak mondják, a somogyi ispán joghatóságának azonban semmi nyoma – a felmentés *kizárólag a kőrösi ispán* jurisdikcióját érinti. Ennek pedig alighanem az az oka – amint azt az 1273 óta rendszeresen megtartott szlavóniai, alapvetően Zágráb és Kőrös megyék nemességére és várjobbágyaira kiterjedő *generalis congregatio*-k szerephez jutása is megerősíteni látszik –, hogy Pousa és Gueche kőrösi „illetőségét” a Vízköz területére eső somogyi birtokára is „magával vitte”. Mivel – mint korábban láttuk – az 1260-as években IV. Béla király, illetve Béla szlavón herceg (igaz, nem a Vízközben, hanem a szomszédos csezmicei várispánság területén, illetve zágrábi püspökségi birtokok esetében) még egyértelműen a somogyi ispán joghatósága alól adtak felmentést,⁸¹ a kronológiai összefüggés meglehetősen erősnek tűnik. Somogy megye Dráván túli joghatósága a tatárjárás után felgyorsuló erodálódási folyamat végén, valamikor az 1270-es években szűnt meg végleg, az 1280-as évektől pedig – magam legalábbis 1287 után nem ismerek Somogy Dráván túli létére utaló független adatot – emlékének egykori nyomai is elenyésztek: területe Kőrös megye és Szlavónia részévé vált.

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- AOKLT *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.* Főszerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1990–
- ÁÚO *Árpádkori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Vols. I–XIII.* Közzéteszi: Wenzel G. Pest/Budapest, 1860–1889.
- CDCR *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Szerk. T. Smičiklas et al. I–XVIII. Zagreb, 1904–1990.
- CDCR Suppl. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa.* Szerk. Josip Barbarić et al. I–II. Zagreb, 1998–2002.

⁷⁸ 1279. júl. 25.): CDCr VI. 308. (256.sz.).

⁷⁹ 1279. dec. 31.: CDCr VI. 317–318. (265.sz.).

⁸⁰ 1287. nov. 12.: CDCr VI. 602–609. (509.sz.).

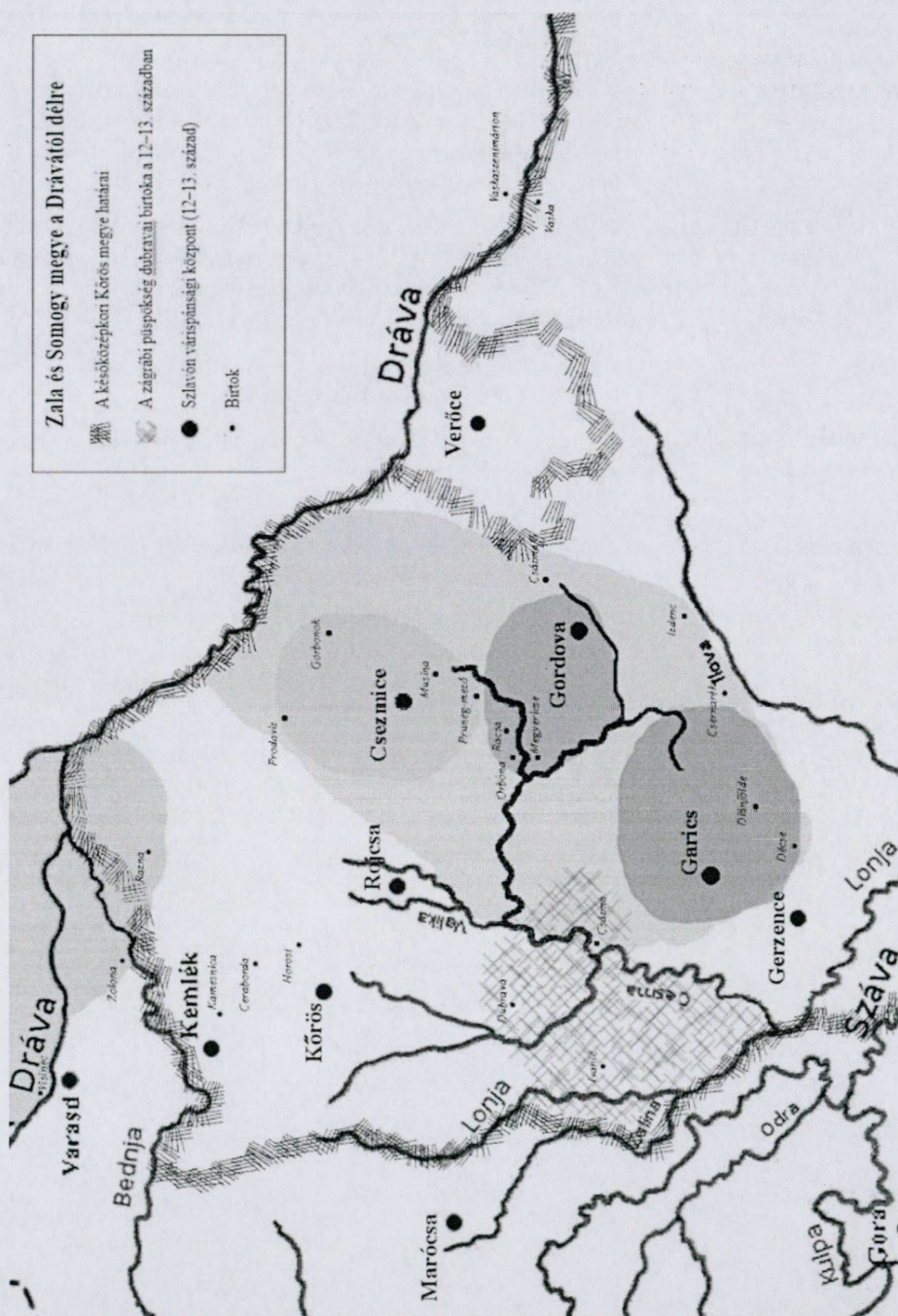
⁸¹ 1262: CDCr V. 235–236. (739.sz.), vö. 1268: CDCr V. 483. (948.sz.); 1269. dec. 22.: CDCr V. 509. (974.sz.)

- CSÁNKI 1893 Csánki Dezső: Körörmegye a XV-ik században. Budapest, 1893.
- DHA *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Vol. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131.* Szerk. Györffy György. Budapestini, 1992.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai Levéltár.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DOBRONIC 1951 Dobronić, Lelja: Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201. In: *Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Odljel za filozofiju i društvene nauke* 283 (1951) 245-318.
- DOBRONIC 1952 Dobronić, Lelja: Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima 13. i 14. stoljeća. In: *Rad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Odljel za filozofiju i društvene nauke* 286 (1952) 171-256.
- DOBRONIC 1991 Dobronić, Lelja: *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb, 1991.
- DOBRONIC 2005 Dobronić, Lelja: Biskupska Dubrava. In: *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 8 (2004) [2005] 279-296.
- ENGEL Gen. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest, é.n.
- PRT *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII/b.* Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Budapest, 1902–1912.
- RD *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szentpétery Imre jegyzeteinek felhasználásával Szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2008.
- REG. ARP. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. I–II/ 1–4. Budapest, 1923–1987.
- SZAKIRODALOM
- FÜGEDI 1977 Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977.
- HOLUB 1929 Holub József: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929.

- KARÁCSONYI 1916 Karácsonyi János: *Szent László megbóditja a régi Szlavóniát.* (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. 2.) Budapest, 1916.
- KLAIĆ 1982 Klaić, Nada: *Povijest Zagreba.* I. Zagreb, 1982.
- KÖRMENDI 2012 Körmendi Tamás: *Szlavónia korai hovatarozása.* Századok, 146. (2012): 2. 369–388.
- KRISTÓ 1988 Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, 1988.
- KRISTÓ 2003 Kristó Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, 2003.
- PESTY 1880 Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék. I–II.* Budapest, 1880.
- PESTY 1882 Pesty Frigyes: *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században.* Budapest, 1882.
- PISK 2011 Pisk, Silvija: Toponim Garić u povijesnim izvorima. In: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4. (2011) 1–14.
- SZEBERÉNYI 2001 Szeberényi Gábor: Birtokviszonyok és politikai játszmák. A zágrábi püspökség 12. századi birtokai. In: *A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei.* 4. Szerk. Kolontári Attila. Szekszárd, 2001., 109–132.
- SZEBERÉNYI 2005 Szeberényi Gábor: A 13. századi horvát társadalom szerkezetének néhány aspektusa a Vinodolski zakon tükrében. Gradokmetek és várjobbágyok a Drávántúlon. In: *Medievalisztikai tanulmányok. A IV. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai.* Szerk. Marton Szabolcs, Teiszler Éva. Szeged, 2005. 143–167.
- SZEBERÉNYI 2012 Szeberényi Gábor: A rojcsai prediálisok a 13–14. században. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai.* Szerk. Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2012. 291–312.
- SZEBERÉNYI 2015 Szeberényi Gábor: Szlavónia határai a 13–14. században. Megjegyzések a Dráva és a Gvozđ határszerepének megítéléséhez. In: *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai.* Szerk. Tóber Márta, Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 215–225.
- THALLÓCZY 1897 Thallóczy Lajos: *Tanulmányok a Blagay-család történetéből. Adalék Szlavónia történetéhez.* (Különnyomat a Blagay-család Oklevéltárából). Budapest, 1897.

- THEINER *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab A. Theiner. I–II. Romae, 1859–1860.*
- WEISZ 2010 Weisz Boglárka: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében (11–14. század). In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004)*. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2010. 125–140.
- WEISZ–ZSOLDOS 2010 Weisz Boglárka, Zsoldos Attila: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 469–482.
- ZSO *Zsigmondkori oklevéltár, I–XI*. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Budapest, 1951–2009.
- ZSOLDOS 2001 Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Budapest, 2001. 269–281.
- ZSOLDOS 2005 Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királyneői intézmény az Árpádok korában*. Budapest, 2005.
- ZSOLDOS 2010 Zsoldos Attila: Örökös ispánságok az Árpád-korban. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004)*. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2010. 73–92.
- ZSOLDOS 2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011.

TÉRKÉP MELLÉKLET

12. sz. térkép

Abstract

Zala and Somogy counties beyond the river Drava. Remarks on some aspects of administration in Sclavonia during the Árpád age

It is well known that the transdanubian counties of Hungary, Zala and Somogy, as royal institutions of the Árpáds definitely had some impact on the making of Hungarian administration of the Sclavonian region during the 12th-13th centuries. Nevertheless, even though defining the exact (temporal and spatial) range of this impact is not easy, mostly because of the sporadic nature of the available historical sources, selective interpretations gave a free range of assumptions in the historical literature.

In this paper I try to define of the exact temporal and spatial existence of the two Hungarian counties beyond the river Drava by an almost „positivistic” approach: by using all the fragments of available diplomatic sources I try to find the „exact boundaries” of Zala and Somogy counties within the Sclavonian region. In the case of Zala, the temporal frame of the county's verifiable existence in Sclavonia could only be defined between 1210 and the 1270s, while in the case of Somogy its provable existence south of the river Drava cannot be traced back earlier than the foundation of the Zagrabian diocese, and is not beyond the 1270s as well. However, it is more important that the spatial (territorial) extension of the two counties in the Sclavonian territory within this temporal frame could be defined more precisely than before. Thus, possessions related to Zala county could be found in the Muraköz (Međimurje) and only within a slim belt south of the river Drava, while all of the possessions related to Somogy can only be detected within the boundaries defined by the Velika – Česma – Moslavačka gora – Ilova region, and a small 'enclave' near Vaška beyond that. Moreover, in the case of Somogy, its southern territory had some special institutional aspects until the 1270s: the jurisdiction over this territory was held by the count of Somogy, but the comitatus of Garić, Gordova, Česnice and (probably) Zdenec also had some institutional/ social framework of their own. Nevertheless, the two transdanubian county's southern territories slowly became part of Körös (Križevci) county's during the 13th century, thus Zala and Somogy jurisdiction ceased to exist in the medieval Sclavonia by the end of the Árpád era.